

Maciej Fic

Uniwersytet Śląski w Katowicach

maciej.fic@us.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-9292-809X>

„Popkomunistyczny” wymiar sojuszu polsko-radzieckiego, czyli o Festiwalu Piosenki Radzieckiej w Zielonej Górze

[A. MARCZAK: *Festiwal Piosenki Radzieckiej
w Zielonej Górze w latach 1962—1989*. Łomianki 2017]

Do niedawna podejmowanie badań historycznych na temat polskiej muzyki rozrywkowej drugiej połowy XX wieku uznawane było za mało poważne i niegodne „prawdziwego” historyka. Sytuacja uległa zmianie w XXI wieku, kiedy powoli, staniem m.in. Przemysława Zielińskiego, Anny Idzikowskiej-Czubaj, Tomasa Torka, Marcina Gajewskiego, Karoliny Bittner czy piszącego te słowa, udało się tematykę tę uczynić pełnoprawnym obszarem analiz historycznych. Ich efekty zostały opublikowane w licznych artykułach i książkach¹.

Wśród podejmowanych w tym nurcie problemów badawczych uczeni koncentrowali już swoje zainteresowania na tematyce stosunku władz partyjno-państwowych do muzyki i twórców czy roli odgrywanej przez młodych wykonawców w dekadzie lat 80. XX wieku. Znalazły się w nim również badania nad tematyką

¹ Wśród prac zwartych można wskazać m.in.: P. ZIELIŃSKI: *Scena rockowa w PRL. Historia, organizacja, znaczenie*. Warszawa 2005; A. IDZIKOWSKA-CZUBAJ: *Funkcje kulturowe i historyczne znaczenie polskiego rocka*. Poznań 2006; EADEM: *Rock w PRL-u. O paradoksach współistnienia*. Poznań 2011; T. TOBOREK: *Niezależna muzyka rockowa*. Łódź 2010; M. GAJEWSKI: *Rockiem na całej ziemi. Boom polskiego rocka w latach 80*. Sosnowiec 2011; M. BIAŁOKUR, M. FIC, A. GOŁĘBIEWSKA: *Przerwana droga do niepodległości. Stan wojenny 13 XII 1981—22 VII 1983. Świadomość, edukacja, kultura*. Opole—Toruń 2012 (tam część autorstwa piszącego te słowa pt. *Stan wojenny w polskiej muzyce rockowej*); K. BITTNER: *Partia z piosenką. Piosenka z Partią. PZPR wobec muzyki rozrywkowej*. Warszawa 2017.

festiwali, których znaczenia w realiach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL) nie trzeba specjalnie wyjaśniać. Jak zauważyła Iwona Kienzler, w czasach PRL festiwale i konkursy odgrywały rolę „produktu zastępczego”, mającego odciągnąć „uwagę ludu od szarego życia” i stanowić swoiste „igrzyska dla ubogich”². Ich liczba i różnorodność pozwalała odnaleźć ofertę interesującą miłośnika niemal każdej odmiany muzyki. Największą popularnością cieszyły się Festiwal Polskiej Piosenki w Opolu i mający stanowić przeciwwagę dla Festiwalu Eurowizji Międzynarodowy Festiwal Piosenki w Sopocie. Przez ponad dwie dekady organizowano imprezy o wyraźnie propagandowym podłożu: Festiwal Piosenki Żołnierskiej w Kołobrzegu i Festiwal Piosenki Radzieckiej w Zielonej Górze. Już od końca lat 50. XX wieku można było kolejno uczestniczyć m.in. w warszawskim Jazz Jamboree, wrocławskim Jazz nad Odrą, Festiwalu Młodych Talentów w Szczecinie czy Festiwalu Awangardy Beatowej w Kaliszu, Festiwalu Artystycznym Młodzieży Akademickiej „FAMA” w Świnoujściu czy Studenckim Festiwalu Piosenki w Krakowie. Zwiększoną częstotliwość tego typu imprez przyniósł przełom lat 70. i 80. minionego wieku, co wiązało się ze wzrostem zainteresowania muzyką (gównie rockową). Najgłośniejszym z ówczesnie zainaugurowanych festiwali pozostał z pewnością Festiwal w Jarocinie (pierwotnie organizowany jako Przegląd Muzyki Młodej Generacji, a następnie Festiwal Muzyków Rockowych), ale ważnymi inicjatywami stały się także Róbrege w Warszawie, Rockowisko w Łodzi, Rock Arena w Poznaniu, Rock Na Wyspie we Wrocławiu, Muzyczny Camping w Brodnicy, odbywający się w ramach Ogólnokrajowego Festiwalu Piosenki Polskiej — Rock Opole czy Festiwal Nowej Fali w Kołobrzegu. Swoje miejsce spotkań w ramach Rawy Blues Festiwal znaleźli miłośnicy bluesa, na Festiwalu Piknik Country & Folk w Mrągowie — amatorzy gatunków country i folk, a na Metalmanii — miłośnicy heavy metalu. Do tego katalogu dołączyć można festiwale filmowe (np. Festiwal Filmowy Gdańsk/Gdynia albo Krakowski Festiwal Filmowy), teatralne (Festiwal Szekspirowski, Kaliskie Spotkania Teatralne) i muzyki poważnej (m.in. sięgający swoimi początkami jeszcze okresu II Rzeczypospolitej Międzynarodowy Konkurs Pianistyczny im. Fryderyka Chopina, Międzynarodowy Konkurs Skrzypcowy im. Henryka Wieniawskiego czy Festiwal Chopinowski w Dusznikach-Zdroju), by dostrzec obfitość kierowanej do Polaków oferty³.

Problematyka polskich festiwali nie znalazła jeszcze szerszego oddźwięku wśród historyków, choć zostały one już omówione przez dziennikarzy czy „świadków historii”⁴. Właściwie „samodzielne” prace na swój temat miały dotąd tylko dwa

² I. KIENZLER: *Kronika PRL 1944—1989. T. 7: Festiwale, festiwale*. Warszawa 2015, s. 7.

³ Szerzej por.: ibidem, s. 123; A. IDZIKOWSKA-CZUBAJ: *Rock w PRL-u...*, s. 160—161; L. GNOIŃSKI, J. SKARADZIŃSKI: *Encyklopedia polskiego rocka*. Poznań 2001, s. 139—464; M. FIC, L. KRZYŻANOWSKI: *Jak 9 z „Wujka”*. *Górnośląski glosariusz Polski Ludowej*. Katowice—Bielsko-Biała 2016, s. 146—147, 172—173.

⁴ Por. np. W. PANEK: *Czarownice nad Opolem*. Warszawa 1986; W. KORZENIEWSKI: *Sopot Festiwal*. Gdynia 2001; *Festiwalowe 1001 drobiazgów*. [T. 1]. Red. A. KOSZAŁKOWSKA, J. WASIK. Opole

z nich. W 2004 roku jako pierwsi przy okazji badań działalności Służby Bezpieczeństwa w Jarocinie pracę zwartą wydali Krzysztof Lesiakowski, Paweł Perzyna i Tomasz Toborek⁵. Ponad dekadę później (w 2015 roku) Karolina Bittner opublikowała książkę poświęconą Festiwalowi Piosenki Żołnierskiej w Kołobrzegu⁶. Dlatego z dużym zadowoleniem odnotować można, że do tego zestawu od 2017 roku dołączyła kolejna książka, tym razem poświęcona organizowanemu przez niemal trzy dekady Festiwalowi Piosenki Radzieckiej w Zielonej Górze⁷. Praca jest efektem namysłu badawczego młodej historyk, doktorantki na Wydziale Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego (choć istotne znaczenie dla inspiracji i sposobu ujęcia tematu zdaje się mieć również posiadane przez nią muzyczne wykształcenie). Stanowiąca podstawę książki praca magisterska o identycznym tytule (która powstała pod naukową opieką dr hab. prof. Uniwersytetu Wrocławskiego Joanny Wojdon) została doceniona, autorka uzyskała za nią m.in. nagrodę (drugie miejsce) w Konkursie im. prof. Wojciecha Wrześnińskiego⁸.

Praca została przygotowana w oparciu o kwerendę źródłową, obejmującą materiały zgromadzone w archiwach: Archiwum Państwowym w Zielonej Górze (przede wszystkim dokumentacja po Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze oraz zielonogórskim Komitecie Wojewódzkim Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej [PZPR]), Archiwum Akt Nowych w Warszawie (gdzie przeanalizowano głównie dokumenty Wydziału Kultury Komitetu Centralnego PZPR) oraz poznańskim oddziale Instytutu Pamięci Narodowej — Komisji Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu (choć w tym przypadku, jak wskazała sama zainteresowana, efekty kwerendy pokryły się z wynikami wcześniejszych badań Krzysztofa Brzechczyna)⁹. Autorce udało się dotrzeć do zdeponowanego w zbiorach Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Zielonej Górze szerokiego zestawu informatorów, komunikatów, programów i biuletynów, wydawanych drukiem przy

2015; *Festiwalowe 1001 drobiazgów*. [T. 2]. Red. A. KOSZAŁKOWSKA, J. WASIK. Opole 2016; *Festiwalowe 1001 drobiazgów*. [T. 3]. Red. A. KOSZAŁKOWSKA, J. WASIK. Opole 2017; K. WOJCIECHOWSKI, M. MAKOWSKI, G.K. WITKOWSKI: *Pokolenie J8. Jarocin '80—'89*. Czerwonak 2011; G.K. WITKOWSKI: *Grunt to bunt. Rozmowy o Jarocinie*. T. 1. Poznań 2011; IDEM: *Grunt to bunt. Rozmowy o Jarocinie*. T. 2. Poznań 2012; IDEM: *Grunt to bunt. Rozmowy o Jarocinie*. T. 3. Poznań 2013; IDEM: *Grunt to bunt. Rozmowy o Jarocinie*. T. 4. Poznań 2015.

⁵ K. LESIAKOWSKI, P. PERZYNA, T. TOBOREK: *Jarocin w obiektywie bezpieki*. Warszawa 2004.

⁶ K. BITTNER: *Piosenka w służbie propagandy. Festiwal Piosenki Żołnierskiej w Kołobrzegu 1968—1989*. Poznań 2015.

⁷ A. MARCZAK: *Festiwal Piosenki Radzieckiej w Zielonej Górze w latach 1962—1989*. Łomianki 2017.

⁸ Ibidem, s. 13.

⁹ Por. K. BRZECZYN: *Wokół „piosenki”*. *Festiwal Piosenki Radzieckiej w latach 1982—1984 w Zielonej Górze w perspektywie bezpieki*. W: *W służbie władzy czy społeczeństwa. Wybrane problemy rozwoju kultury i nauki na Środkowym Nadodrzu w latach 1945—1989*. Red. P. BARTKOWIAK, D. KOTLAREK. Zielona Góra 2012, s. 111—121.

okazji kolejnych edycji Festiwalu. Dość obszernie wykorzystała także przydatną dla ukazania tematu prasę, zarówno o zasięgu ogólnopolskim (m.in. „Trybunę Ludu”, „Przyjaźń” i „Życie Warszawy”), jak i lokalnym („Nadodrze” oraz numery okolicznościowej „Gazety Festiwalowej”). Kwerendę archiwalno-prasową dopełniła lektura monografii, opracowań (łącznie wykazana została liczba ponad 30 wykorzystanych pozycji) oraz filmów i stron internetowych, autorka przeprowadziła ponadto rozmowę z Barbarą Paszkiewicz. Wykorzystane źródła i literaturę przedmiotu uznać można za wystarczające, choć z pewnością wartościowe byłoby wywołanie dalszych źródeł, które pozwoliłyby na weryfikację co najmniej części poczynionych ustaleń.

Książka ma konstrukcję chronologiczną, co w przypadku odtwarzania przedsięwzięcia, jakim były trwające ponad ćwierć wieku zmagania konkursowo-festiwalowe, wydaje się rozwiązaniem optymalnym. Dzięki prześledzeniu wydarzeń między 1962 a 1989 rokiem autorce udało się dość interesująco i w miarę kompletnie ukazać proces przejścia od formuły mało znaczącej lokalnej imprezy (jaką było zorganizowanie w 1962 roku Konkursu Piosenki Radzieckiej) do jednego ze sztandarowych elementów „popkomunizmu” (za który uznać można bez wątplenia ostatnie edycje Festiwalu Piosenki Radzieckiej)¹⁰. Swoją prezentację polsko-radzieckiego mariażu z piosenką popularną rozpoczęła od zaprezentowania „pionierskiej” działalności organizatorów w trakcie trzech pierwszych lat istnienia przedsięwzięcia — gdy realizowane było niemal lokalnymi siłami Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej. Ukazała okoliczności wyboru Zielonej Góry na miejsce organizacji konkursu, przedstawiła podstawowe założenia organizacyjne spotkania, przewidzianego początkowo jako amatorska rywalizacja. Podjęła także próbę zaprezentowania motywacji, jaką kierowali się chętni do udziału w eliminacjach do konkursu młodzi Polacy z różnych stron kraju. W drugim rozdziale opisała okoliczności „transformacji” imprezy, gdy zaczęto w niej dostrzegać komercyjny potencjał, pozwalający na szerszą promocję hasła „sojuszu polsko-radzieckiego”. Zwróciła uwagę na najistotniejsze przykłady owych przeobrażeń (zmianę nazwy imprezy, przyciągnięcie do udziału w pracach jury sławniejszych artystów radzieckich, wspieranie działalności zrzeszających zielonogórskich laureatów klubów piosenki radzieckiej czy wreszcie włączenie w transmisję przebiegu koncertów Telewizji Polskiej). W trzecim rozdziale książki przedstawiony został z pewnością najbarwniejszy okres w dziejach Festiwalu, obejmujący „gierkowską” dekadę lat 70. XX wieku. Zostały w nim uwzględnione efekty zmiany, mające na celu dalsze uatrakcyjnienie medialne festiwalowej rywalizacji, które jednak — na co wyraźnie

¹⁰ Terminem tym Magdalena Bogusławska, Zuzanna Grębecka i Jakub Sadowski określili związki między szeroko zdefiniowaną kulturą popularną a systemem politycznym, w jakim była tworzona. Por. M. BOGUSŁAWSKA, Z. GRĘBECKA, J. SADOWSKI: *Wstęp*. W: *Popkomunizm. Doświadczenie komunizmu a kultura popularna*. Red. M. BOGUSŁAWSKA, Z. GRĘBECKA. Kraków 2010, s. 7–9. Por. także M. TERLECKA-REKSNIS: *Soc, pop, post. Portrety gwiazd: Osiecka, Jędrusik, Dudziak, Kora, Przemysk, Bartosiewicz, Geppert, Bem, Jopek*. Kraków 2013.

wskazała autorka — doprowadziły do „zatracenia naczelnej idei festiwalu, jaką było »wychowanie młodych budowniczych socjalizmu«, powodując profesjonalizację konkursu i spadek zainteresowania udziałem uczestników zmagania¹¹. Opisała w nim także szereg przedsięwzięć towarzyszących (prezentację radzieckich filmów w ramach Dni Radzieckiego Filmu Muzycznego i literatury w trakcie Dni Literatury Radzieckiej, organizację wystaw, koncertów, recitali i festynów), pozwalających zrozumieć rangę i charakter przedsięwzięcia. Ostatnia część książki poświęcona została schyłkowemu okresowi istnienia Festiwalu, obejmującemu dekadę lat 80. ubiegłego wieku. Zaprezentowany został w niej m.in. katalog utrudnień i problemów, jakie pojawiły się w festiwalowej rzeczywistości tego okresu, przedstawiono także sposoby, poprzez które podejmowano z góry skazane na niepowodzenie próby pogodzenia założeń ideowych projektu z nowymi realiami, wiążącymi się zwłaszcza z protestem młodych w ramach boomu muzyki rockowej. Przy tej okazji autorka poruszyła też coraz częściej obecny w badaniach naukowych nad problematyką „muzyczną” wątek działań podejmowanych przez Służbę Bezpieczeństwa w ramach kontroli i inwigilacji imprezy w latach 1982—1984¹².

Choć niezbyt obszerna (licząca 200 stron), książka Agnieszki Marczak przynosi przede wszystkim spójny i wszechstronny obraz zielonogórskiej imprezy, uwzględniający zarówno kontekst, jak i sam przebieg kolejnych edycji. Należy podkreślić przede wszystkim walor opisowego wymiaru prowadzonej narracji — tekst zawiera bardzo istotny materiał „kronikarski”. Dzięki pracy możemy się np. dowiedzieć (a starsi czytelnicy przypomnieć sobie), jacy znani artyści gościli na deskach zielonogórskiego amfiteatru. Wśród debiutantów imprezy, dla których z pewnością stała się ona jedną z przepustek do kariery, byli bowiem m.in. Michał Bajor (1973), Janusz Panasewicz (1973), Małgorzata Ostrowska (1975), Urszula Kasprzyk (1977) i Mieczysław Szcześniak (1985), w rywalizacji uczestniczyli także późniejszy aktor Jacek Borkowski czy polityk Jerzy Wenderlich¹³. W uświetnianiu kolejnych edycji (w ramach tzw. Koncertów Przyjaźni) wzięła udział cała plejada uznanych już wówczas artystów. Do najbardziej znanych zaliczyć można: Halinę Frąckowiak, Annę German, Irenę Jarocką, Krzysztofa Krawczyka, Alicję Majewską, Czesława Niemena, Krystynę Prońko, Marylę Rodowicz, Andrzeja Rosiewiczza, Irenę Santor, Karin Stanek, a także zespoły: Bajm, Banda i Wanda, Dwa Plus Jeden, Gang Marcela, Kombi, Lombard i Papa Dance. W 1980 roku na Festiwalu wystąpili nawet tak — wydawałoby się — odlegli od piosenki radzieckiej twórcy, jak Jacek Kaczmarski i Przemysław Gintrowski¹⁴.

¹¹ A. MARCZAK: *Festiwal Piosenki Radzieckiej...*, s. 126—127.

¹² Por. K. BITTNER: *Środowisko poznańskich punków w świetle aparatu bezpieczeństwa*. „Biuletyn IPN” 2011, nr 5—6.

¹³ A. MARCZAK: *Festiwal Piosenki Radzieckiej...*, s. 106, 122, 169—179.

¹⁴ *Ibidem*, s. 35—164.

Dzięki zaprezentowaniu realiów i uwarunkowań organizowanego na terenie Środkowego Nadodrza przedsięwzięcia książka wpisuje się także w nurt rozważań nad udziałem środowisk muzyków w kontestowaniu realnego socjalizmu i oporze wobec tego systemu. Pozwala na weryfikowanie obecnego dziś w przestrzeni publicznej obrazu „antysystemowego buntu” takich muzyków, jak Grzegorz Markowski (później związany z zespołem Perfect), Małgorzata Ostrowska (późniejsza wokalistka Lombardu) czy Janusz Panasewicz (związany później z grupą Lady Pank). Tym ważniejszy to argument, że zwolennicy docenienia roli tych wykonawców pisali o ich aktywnym udziale w procesie „obalania systemu”, z kolei przeciwnicy dostrzegali raczej prezentowany przez te grupy serwilizm. W syntezie dziejów Polski autorstwa Ryszarda Kaczmarka badacz wskazał na olbrzymie znaczenie, jakie dla pokolenia młodych miały stanowiące „dopuszczalną formę kontestacji” dokonania zespołów: Dżem, Perfect, Maanam, Republika i Lady Pank¹⁵. Podobnie sytuację przedstawiła Maria Bogucka, która w monumentalnej syntezie działalności kulturalnej w Polsce, zwracając uwagę na „przymykanie przez partię oczu” na dokonania muzyczne młodzieży, wskazała na działalność grup: Lombard, Maanam, Perfect, „które swobodnie koncertowały i wydawały płyty”¹⁶. Odminną opinię prezentowali głównie inni muzycy, którzy nie zdecydowali się na kompromis z władzą PRL. Dobrym przykładem może być opinia zaprezentowana przez Krzysztofa Grabowskiego z grupy Dezerter:

Takie zespoły jak Lombard, Perfect, Maanam, Republika, Lady Pank czy TSA jako nieliczne miały dostęp do mediów. Ich piosenki grane były do upadłego w programach radiowych, pojawiały się też w telewizji. [...] Najbardziej wkurzające jest jednak to, że zespoły te przy różnych okazjach opowiadają, jak to walczyły z komuną swoimi zajebiście dwuznacznymi tekstami. Koń by zdechł ze śmiechu...¹⁷.

Z tego też powodu recenzowana publikacja stanowi ważny głos, wspomagający zwolenników ukazywania Polski Ludowej jako okresu pełnego sprzeczności i zmiennych postaw oraz zachowań samych Polaków.

Za silną stroną zaprezentowanej narracji uznać należy wyjście poza warstwę informacyjną na rzecz wyjaśniającej, a nierzadko także wartościującej (np. gdy autorka stara się zrozumieć i wytłumaczyć powody udziału w Festiwalu Czesława Niemena czy Jacka Kaczmarskiego). Słabością opracowania pozostaje miejscami nadmierna ufność w treści dokumentów — zwłaszcza regulaminów czy źródeł wy-

¹⁵ R. KACZMAREK: *Historia Polski 1914—1989*. Warszawa 2010, s. 831—832.

¹⁶ M. BOGUCKA: *Kultura, naród, trwanie. Dzieje kultury polskiej od zarania do 1989 roku*. Warszawa 2008, s. 702.

¹⁷ Por. K. GRABOWSKI: *Dezerter. Poroniona generacja*. Warszawa 2010, s. 62.

wołanych współcześnie (wywiadów prasowo-telewizyjnych czy przeprowadzonych samodzielnie), choć tłumaczyć należy tę postawę niekompletnością zgromadzonego materiału. Autorka nie uniknęła także dość charakterystycznego dla historyków młodszego pokolenia nieco bezrefleksyjnego stosowania terminologii, którą posługiwały się PRL-owskie „służby” (np. opisując proces prowadzenia spraw obiektywnych, pisze o „działaniach podejmowanych przez służby bezpieczeństwa w celu zabezpieczenia imprezy”¹⁸). Przygotowując publikację, badaczka mogła sięgnąć jeszcze do kilku przydatnych dla tematu pracy pozycji¹⁹, nie udało się jej też uniknąć drobnych nieścisłości²⁰. Ale — co najważniejsze — książkę czyta się dobrze, a efekt pracy A. Marczak uznać można za dowód sprawności warsztatowej i badawczej.

Warto zwrócić również uwagę na jeszcze jeden element: dbałość autorki i wydawcy (praca została wydana nakładem Wydawnictwa LTW) o pozanarracyjne elementy publikacji. Wydawca i autorka książki zadbali o to, żeby zamieszczone w niej efekty prac historyka zostały dopełnione warstwą wyobrażeniową. W aneksie zamieszczono wydobyte z Archiwum Państwowego w Zielonej Górze fotografie uczestników Festiwalu (m.in. Małgorzaty Ostrowskiej oraz Andrzeja Rosiewicza), a także zdjęcia materiałów promujących i upamiętniających przedsięwzięcie, pomocne w pełniejszym odbiorze treści i pokazujące czytelnikowi „naocznie” bohaterów tamtych wydarzeń i artefakty „z epoki”. Trochę szkoda, że nie udało się dołączyć fotografii z udziału w Festiwalu innych znanych artystów (np. J. Panasewicza czy U. Kasprzyk), mimo że są one dostępne²¹. Publikacja zawiera system identyfikacyjny (indeks osób), pozwalający na analityczne (np. poprzez pryzmat konkretnych osób) zapoznawanie się z jej treścią i wspomagający jej odbiór. W aneksie zamieszczono także wykaz laureatów Festiwalu (począwszy od 1970 roku).

Podsumowując: książkę autorstwa Agnieszki Marczak uznać można za udaną próbę wprowadzenia do nurtu rozważań naukowych nad życiem kulturalnym PRL kolejnej ważnej problematyki. Można ją polecić wszystkim miłośnikom historii Polski Ludowej, zwłaszcza zaś osobom interesującym się historią polskiej muzyki rozrywkowej.

¹⁸ A. MARCZAK: *Festiwal Piosenki Radzieckiej...*, s. 12.

¹⁹ By wskazać tylko przywołaną już wcześniej serię trzech wydanych przez Muzeum Polskiej Piosenki w Opolu książek pt. *Festiwalowe 1001 drobiazgów* (pod red. A. Koszałkowskiej i J. Wasika) czy pracę poświęconą festiwalom autorstwa I. Kienzler.

²⁰ Na przykład książka K. Lesiakowskiego, P. Perzyny, T. Toborka *Jarocin w obiektywie bezpieki* wydana została w 2004, a nie w 2005 roku.

²¹ Por. I. KIENZLER: *Kronika PRL 1944—1989. T. 7: Festiwale, festiwale...*, s. 45—47.

Bibliografia

- BIAŁOKUR M., FIC M., GOŁĘBIEWSKA A.: *Przerwana droga do niepodległości. Stan wojenny 13 XII 1981—22 VII 1983. Świadomość, edukacja, kultura*. Opole—Toruń 2012.
- BITTNER K.: *Partia z piosenką. Piosenka z Partią. PZPR wobec muzyki rozrywkowej*. Warszawa 2017.
- BITTNER K.: *Piosenka w służbie propagandy. Festiwal Piosenki Żołnierskiej w Kołobrzegu 1968—1989*. Poznań 2015.
- BITTNER K.: *Środowisko poznańskich punków w świetle aparatu bezpieczeństwa*. „Biuletyn IPN” 2011, nr 5—6.
- BOGUĆKA M.: *Kultura, naród, trwanie. Dzieje kultury polskiej od zarania do 1989 roku*. Warszawa 2008.
- BOGUSŁAWSKA M., GRĘBECKA Z., SADOWSKI J.: *Wstęp*. W: *Popkomunizm. Doświadczenie komunizmu a kultura popularna*. Red. M. BOGUSŁAWSKA, Z. GRĘBECKA. Kraków 2010.
- BRZECHCZYN K.: *Wokół „piosenki”*. *Festiwal Piosenki Radzieckiej w latach 1982—1984 w Zielonej Górze w perspektywie bezpieki*. W: *W służbie władzy czy społeczeństwa. Wybrane problemy rozwoju kultury i nauki na Środkowym Nadodrzu w latach 1945—1989*. Red. P. BARTKOWIAK, D. KOTLAREK. Zielona Góra 2012.
- Festiwalowe 1001 drobiazgów*. [T. 1]. Red. A. KOSZAŁKOWSKA, J. WASIK. Opole 2015.
- Festiwalowe 1001 drobiazgów*. [T. 2]. Red. A. KOSZAŁKOWSKA, J. WASIK. Opole 2016.
- Festiwalowe 1001 drobiazgów*. [T. 3]. Red. A. KOSZAŁKOWSKA, J. WASIK. Opole 2017.
- FIC M., KRZYŻANOWSKI L.: *Jak 9 z „Wujka”*. *Górnośląski glosariusz Polski Ludowej*. Katowice—Bielsko-Biała 2016.
- GAJEWSKI M.: *Rockiem na całe zło. Boom polskiego rocka w latach 80*. Sosnowiec 2011.
- GNOIŃSKI L., SKARADZIŃSKI J.: *Encyklopedia polskiego rocka*. Poznań 2001.
- GRABOWSKI K.: *Dezerter. Poroniona generacja*. Warszawa 2010.
- IDZIKOWSKA-CZUBAJ A.: *Funkcje kulturowe i historyczne znaczenie polskiego rocka*. Poznań 2006.
- IDZIKOWSKA-CZUBAJ A.: *Rock w PRL-u. O paradoksach współistnienia*. Poznań 2011.
- KACZMAREK R.: *Historia Polski 1914—1989*. Warszawa 2010.
- KIENZLER I.: *Kronika PRL 1944—1989*. T. 7: *Festiwale, festiwale*. Warszawa 2015, s. 7.
- KORZENIEWSKI W.: *Sopot Festiwal*. Gdynia 2001.
- LEŚIAKOWSKI K., PERZYNA P., TOBOREK T.: *Jarocin w obiektywie bezpieki*. Warszawa 2004.
- MARCZAK A.: *Festiwal Piosenki Radzieckiej w Zielonej Górze w latach 1962—1989*. Łomianki 2017.
- PANEK W.: *Czarownice nad Opolem*. Warszawa 1986.
- TERLECKA-REKSNIS M.: *Soc, pop, post. Portrety gwiazd: Osiecka, Jędrusik, Dudziak, Kora, Przemysław, Bartosiewicz, Geppert, Bem, Jopek*. Kraków 2013.
- TOBOREK T.: *Niezależna muzyka rockowa*. Łódź 2010.
- WITKOWSKI G.K.: *Grunt to bunt. Rozmowy o Jarocinie*. T. 1. Poznań 2011.
- WITKOWSKI G.K.: *Grunt to bunt. Rozmowy o Jarocinie*. T. 2. Poznań 2012.
- WITKOWSKI G.K.: *Grunt to bunt. Rozmowy o Jarocinie*. T. 3. Poznań 2013.
- WITKOWSKI G.K.: *Grunt to bunt. Rozmowy o Jarocinie*. T. 4. Poznań 2015.
- WOJCIECHOWSKI K., MAKOWSKI M., WITKOWSKI G.K.: *Pokolenie J8. Jarocin '80—'89*. Czerwonak 2011.
- ZIELIŃSKI P.: *Scena rockowa w PRL. Historia, organizacja, znaczenie*. Warszawa 2005.